

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE POZİTİVİZM: BİLGİNİN SOSYOLOJİK TASARIMI (1908-1945)

Ergun Yıldırım*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sosyoloji bilimi aracılığıyla geliştirilen bilim paradigmasının pozitivist boyutlarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Türk sosyologlarının II. Meşrutiyet ile Cumhuriyetin kuruluş yılları (1908-1945) arasında yazdıkları sosyoloji metinleri analiz edildi. Söz konusu metinler; A. Şuayb, P. Sabahattin, Z. Gökalp, N. Sadak, M. İzzet, Bonafos, İ. H. Baltacıoğlu gibi sosyologların makaleleri, kitapları ve sosyoloji ders kitaplarından oluşmaktadır. Türkiye’de sosyolojinin, bu tarihsel bağlamın özelliklerinden etkilenerek bilgi üzerine çeşitli düşünceler geliştirdiği görülecektir. Söz konusu bağlamla uyumlu bir biçimde, Osmanlı’nın parçalanması ve yerine genç Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sosyolojik bilgi paradigmasıyla açıklanır ve anlamlandırılır. Bu amaçla, sosyolojik pozitivism yaklaşımının benimsendiği görülmektedir. Bilgi, tarihsel evrim sürecinde kazanılan, nesnel ve seküler özellikler taşıyan bir olgu olarak tanımlanır. Toplumsal dünyanın doğal dünyaya benzer bir biçimde çeşitli yasalara sahip olduğu görüşü paylaşılır. Sosyolojinin, toplumsal dünyanın yasalarını keşfederek toplumsal değişime yön vermede belli üstünlükler sağlayabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bilginin evrimci, seküler, nesnel ve evrensel özellikleri üzerinde durularak, bireylere bu bağlamda yeni bir bilgi dünyası kazandırılmaya çalışılmaktadır. Türk toplumunun geleneksel toplum bilgi dünyasından ayrışarak, modern toplum bilgi dünyasıyla bütünleştirilmesine çaba gösterilir. Sosyoloji, modern toplum paradigmasının bilgisini geliştiren ve bu bilgiyi tarihsel koşulların entelektüel ve politik arayışları için sistemleştiren bir bilim olarak görülmektedir. Sosyolojinin pozitivist bir “anlamı” inşa edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Sosyoloji, Pozitivism, Bilgi Sosyolojisi, Bilgi Düzeni, Sosyolojik Yasa.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

ABSTRACT

In this study the aim is to investigate sociological positivism in Turkey between 1908 and 1945. In this period, Turkish sociologists have preferred many ideas regarding the issue. This sociological approach was adopted as a modern paradigm of knowledge to build a new perspective for the young Republic's ideology. Therefore, new sociological knowledge was created for the sake of progress, secularism, objectivity and so on.

The main purpose in this paper is to uncover/discuss how Turkish sociologists created a new sociological conception of science in the Turkish society during the constitution of the Turkish Republic. In this respect, attempt is made to interpret many of the sociological texts that were published between 1924 and 1940 and written by M. İzzet, N. Sadak, A. Kami, Bonafos, H. Baltacıoğlu.

Key Words: *Sociology in Turkey, Positivism, Sociology of Knowledge, Order of Knowledge, Sociological Law.*

1. GİRİŞ

Pozitivizm, aydınlanma düşüncesiyle birlikte ortaya çıkan ve modern tarihsel dönemde egemen olan bir bilim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, toplumsal hayattaki düzenin kaynağını ve tarihsel ilerlemenin motorunu bildiği gelişmelerde arar. Ona göre bilgi, insanlıkta saklı ve gözleme dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bilim ise, bütün alan ve yaklaşımlarının farklılıklarıyla bir tekil doğal sistemde bütünleşmektedir (Halfpenny, 1982; 17). Yine toplumsal doğada tek bir hakikatin ve tek bir yöntemin bulunduğu ve bu nedenle, doğa ve toplum olgularının tek hakikate dayalı bir bilimsel yaklaşımla yürüdüğü düşünülmektedir (Arslan, 1994: 541-583).

Pozitivist yaklaşımın sosyolojik epistemolojisi, öncelikle Bacon, Descartes ve Galileo gibi düşünürlerin ampirist görüşlerinden beslenmektedir (Comte, 2001: 40). Sosyolojideki pozitivist paradigma da bu bilgi yaklaşımından etkilenerek, toplumu dışsal dünyanın algılanabilir bir gözlem ve deney alanı olarak görmektedir (Swingewood, 1991: 51). Nitekim Durkheim genelliği, nesnelliği ve dışsallığı düzenlemeyi amaçlar. Sosyal gerçekliği bir nesne gibi gözlemleyerek araştırmayı savunur (Jones, 2001: 132 ve 142). Bu bağlamda ona göre bilim, “gayri şahsi ve kolektif akıl”dır. Nesnellik ilkesiyle bizi öznelliğimizin dışına çıkararak “şeylere” yaklaştırır (Jones, 2001, 29). Bu nedenle toplumsal olgular, insan bilinçlerinden bağımsız şekilde bir “nesne” gibi incelenmelidir diyor (Durkheim, 1985: 61). Sonuçta, poziti-

vizmin bilgi yaklaşımında deney ve gözleme dayalı olarak elde edilen bilginin genel ve nesnel bir bilgi olduğu düşüncesi belirleyici bir tez olarak işlenmektedir (Kızılçelik, 1996: 21).

Sosyolojideki pozitivist yaklaşım, bütünleşmeyi vurgulayan bir toplum imgesi geliştirir. Nitekim Auguste Comte'nin pozitif sosyolojisi bir istikrar ve yeniden sosyal inşanın bilimidir. Düzen ve ilerlemeyi birbirine bağlamaktadır (Halfpenny, 1982, 18). Bir diğer pozitivist sosyolog olarak Durkheim, çoğunlukla sosyolojide ilk pozitivism yaklaşımı temsil eden Comte'un konularını kendi çalışmalarına uyarlamıştır. Ampirizm, sosyologizm, bilimcilik ve sosyal reformculuk gibi olgular, Comte'dan uyarlanan bu konular arasında yer almaktadır (Halfpenny, 1982: 23). Sosyolojide pozitivist kuramın toplumsal düzeni bulma kaygısı, Durkheim tarafından "organik birliğin" bilincine atıfta bulunarak işlenmektedir. Ayrıca, "bütün eşitsizlikleri uzlaştıran" bir formül olarak gördüğü "dayanışma" (solidarite) konsepti, ona göre toplumsal konsensusu gerçekleştiren en önemli araçtır (Jones, 2001: 23). Comte da toplumsal düzenin pozitif bilim aracılığıyla kurularak devam edebileceğini düşünmektedir (Murphy, 2000: 18).

Pozitivizm, insan davranışlarının incelenmesinde doğa bilimlerin yöntemlerini kullanmak ister. Bu çerçevede bilim, neden- sonuç ilişkilerine dayalı yasaları keşfeden bir alan olarak algılanmaktadır. Sosyoloji, sosyal davranış alanı içindeki bu ilişkilerin inşası olarak görülür (Keat ve Urry, 1994: 99). Bu bağlamda Durkheim, Comte'dan yararlanarak "toplumsal bilimlerin doğasının"dan söz eder. Doğada meydana gelen ve nesnellikle incelenebilen sosyal gerçeklikler üzerinde ısrarla durur (Giddens, 1996: 159). Bu sosyal olguların, değişmez evrensel yasalarla birbirine bağlı olduğu ve bu yasalara ilişkin bilgilere ulaşabilmek amacıyla deney, gözlem ve istatistik gibi yöntemsel araçlara başvurmanın zorunluluğu kabul edilir (Keat ve Urry, 1994: 87). Sosyolojinin pozitivist yorumu da toplumsal olguları doğadaki olgular gibi açıklama manasına gelmektedir (Kızılçelik, 1996: 33). Örneğin Comte tarafından insan zihninin "gök fiziğini" ve "organik fiziği" geliştirdiği ve bundan sonra yapılması gerekenin bunu tamamlayacak olan "sosyal fiziği/ sosyolojiyi kurarak" gözleme dayalı bilimler sistemini tamamlamak olduğu vurgulanır (Comte, 2001:42). Bu bakış açısıyla sosyoloji, doğa bilimlerinin bir parçası olarak son halkayı tamamlayacak bir bilim olarak tasarlanmaktadır.

Pozitivistlere göre doğada içkin olan evrensel yasaların benzeri toplumsal doğada da bulunmaktadır. Doğa bilimcilerinin doğada buldukları evrensel yasalar, toplumsal alanda da geçerlidir. Bu nedenle sosyoloji, doğa bilimlerinin bu kanunlarını toplumsal dünyada izleyip bulmalı ve doğa bilimlerinin yöntemini sosyal alanlarda kullanmalıdır. Comte göre sosyolojinin temel

amacı, sosyal olayları düzenleyen bu yasaları keşfedip bulmaktır (Kızıılçelik, 1996: 31-32). Ancak, olguların dayandığı doğadaki bu yasalar, akıl ve gözlem ile keşfedilebilir (Comte, 1885: 1-4). Böylece, insanlığın geçmişten geleceğe doğru yaşadığı gelişimi açıklayan toplumun bilimi de yaratılmış olacaktır (Kızıılçelik, 1996, 31). Hatta sosyoloji biliminin, pozitif bilgi aracılığıyla toplumsal kanunları keşfettiği; toplumsal ilerlemeyi sağladığı ve toplumsal birliğe katkıda bulunduğu düşünülür. Sosyolojinin dünyasında pozitivizm; modern paradigmanın ilerleme, bilim, bütünleşme, düzen, toplumsal yasalar, sekülerlerleleşme gibi kavramsal birikimlerine vurguda bulunur.

Türkiye’de sosyologlar, pozitivist kuram çerçevesinde Cumhuriyetin kuruluş yılları boyunca (1908-1945) bilgiyi hangi temalar bağlamında işlemektedirler? Bu bilgi yaklaşımını nasıl inşa etmektedirler? Türkiye’de sosyoloji, pozitivizmi hangi koşullarda üretmektedir? Üretilen bilgilerin, bu tarihsel dönemin toplum sorunlarına getirdiği açılımlar nelerdir? Cumhuriyetin toplum imgesinin inşa edildiği bu tarihsel-toplumsal koşullarda pozitivist bilgi paradigması nasıl bir işleve yöneliyordu? Bu makalenin başlıca amacı, bu soruların cevabını aramaktır.

cumhuriyetin kuruluş yılları boyunca Türkiye’de sosyologların toplum yaklaşımlarında egemen bir bakış açısı olarak öne çıkan pozitivizm; Türk toplumunu belli bir bilgi paradigmasıyla düzenleme iddiasını taşımaktadır. Bu tarihsel dönemde (1908-1945) parçalanmış ve yeniden inşa edilen bir toplumsal tahayyülün ne tür bir bilgi dünyasıyla düzenleneceği sorunu, Türkiye’de sosyologlar için temel bir sorundur. Bu çerçevede sosyoloji, bilgi sistemi olarak batılı modern bilgiyi aktaran bir rol üstlenme arayışındadır (Sezer, 1988-1989, 1-97). Hatta Ahmet Şuayb’dan Ziya Gökalp’e, Prenses Sabahattin’den Baltacıoğlu’na kadar sosyologların peşinde koştukları temel entelektüel ve bilimsel kaygının bu olduğunu söylemek, fazla abartı olmasa gerektir. Söz konusu sosyologların arasındaki yaklaşım farklılığına rağmen (Gökalp ve Sabahattin gibi), hepsi de modern batılı toplum bilgisinin imgesini yaratma çabasıdır. Türkiye’de sosyologların yazdıkları kitaplar, yayınladıkları makaleler ve dergiler, hazırladıkları ders kitapları bu modern bilgi paradigmasının yaratılmasında önemli etkilere sahip olmuştur. Cumhuriyet toplum projesi için modern toplum paradigması, bu araçlar vasıtasıyla inşa edilmiştir.

Öte yandan soğuk savaş sonrası küresel bir toplumsal dönemde, ülkemizde de revaçta olmaya başlayan epistemolojik sosyoloji tartışmaları, kendi sosyoloji deneyimlerimizi de gözlemlemeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de sosyologların geliştirdiği toplum bilgi paradigmasının analiz ve eleştirisini yapmak, önemli bir çabadır. Çünkü günümüz Türk toplumunun bilgi imgesi üzerinde tartışırken, konuyla ilgili tarihsel deneyimlerimiz-

den yararlanmak bizlere belli zenginlikler ve ufuklar sağlayabilir. Türkiye’de sosyolojinin çeşitli toplum sorunlarını tartışma konusunda da belli bir birikime sahip olduğu inkar edilemez. Onu her dönemde yok sayıp yeni bir sosyoloji geleneği kurmaya çalışmak, bizleri sonu gelmez kopukluklara ve karşılaşımlara götürecektir. Oysa bilim, bilindiği gibi bir geleneğe dayanır ve ancak bir gelenekten ilham alarak yapılır. Ayrıca Türkiye’de modernleşme üzerinde süren tartışmaların kökenlerini anlamak açısından da erken Cumhuriyet dönemi sosyologlarının geliştirdiği modern bilgi paradigmasını gözlemlemek önemlidir. Çünkü Türkiye’de modernleşmenin en önemli entelektüel kaynağı, sosyologların geliştirdikleri söz konusu düşüncelerde saklıdır. Sosyologlar, modernleşmenin en önemli entelektüel aktörleri arasında yer almaktadırlar.

Bu çalışmada kullandığımız yöntem, hermeneutik yöntemdir. Bu yöntemin perspektifiyle sosyoloji metinlerini analiz edip, bu metinlerde içkin olan “pozitivist anlamı” yorumlayarak ortaya çıkarmaya çalıştık.

Gadamer’in söylediği gibi bir metni anlamaya yönelmek demek onu yorumlamaktır (Hekman, 1999: 148). Bütün yorumlar da dil ortamında oluşmaktadır. Yorumun temelinde dilsellik merkezi bir konuma sahiptir (Gadamer, 2002:249). Yorumlarda yanlış anlamalardan uzaklaşabilmenin ya da doğru ve yanlış yorumları birbirinden ayırt edebilmenin yolu, “insani dil cemaatini oluşturan müşterek anlamlara başvurmak”la mümkündür (Hekman, 1999:153). Bu perspektifle hareket ettiğimiz zaman, araştırdığımız tarihsel dönemde Türkiye’de sosyologların metinlerinde kullandığı ortak dilin pozitivizm olduğunu görmekteyiz. Sosyologların “ilerleme”, “düzen”, “nesnellik”, “bilimsel bilgi”, “sekülerleşme” gibi kavramlar etrafında “müşterek bir anlam” geliştirdiklerini söyleyebiliriz.

Kuşkusuz doğru anlamı yorumlayan yorumcu da belli ön yargılarla hareket etmektedir. Yorumcunun bu ön anlamı, yorumcunun içinde bulunduğu “zaman, mekan ve dünya görüşü” ile bağlantılıdır. Ön anlama, yorumcunun içinde yaşadığı “gelenekle” de şekillenmektedir (Gadamer,1990:79-106). Bu hermeneutik bakış çerçevesinde, sosyoloji metinleri yorumlanırken, belli bir tarihsel dönem ve “gelenek” içinde olduğunun bilincinde hareket edilmektedir. İçinde bulunduğumuz tarihsel dönemin geliştirdiği bilim geleneği, çoğunlukla post-modern/küresel özellikler taşıyan bir perspektife dayanmaktadır. Ayrıca, hermeunitik yöntem geleneğinin sunduğu imkanlarla oluşan bir “ön anlama” anlayışıyla yorumlamaya gitmekteyiz.

Bu çalışmada modernleşmenin erken Cumhuriyet dönemi bilgi paradigmasının pozitivist boyutlarını anlamak açısından, 1908-1945 yılları arasında sosyologların makalelerinde, kitaplarında ve ders kitaplarında inşa

ettikleri bilgi yaklaşımı ele alınmıştır. Bu bağlamda, öncelikle sosyolojide geliştirilen bilgi yaklaşımının /pozitivizmin tarihsel boyutu ele alınmış ve daha sonra da en önemli tartışma temaları olduğunu düşündüğümüz konular üzerinde durulmuştur. Bunlar, Türkiye’de sosyologların bilim kavramı bağlamında tartıştıkları toplumsal yasalar, nesnellik ya da bilimsel yöntem, bilginin sekülerleşmesi, bilginin ilerleme ile tanımlanması ve bilimin bütünlüşme işlevi görmesi gibi konular olmuştur. Sonuçta Türkiye’de sosyoloji metinleri aracılığıyla üretilen pozitivizm yaklaşımının “anlamı” yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİK POZİTİVİZMİN TARİHSEL ARKAPLANI

Pozitivizm, bir modern bilgi düzenidir. Bu nedenle, ülkemize modernleşme süreciyle birlikte girmiştir. Osmanlı aydınlarının, Batı modernleşmesini politik, askeri ve teknolojik sorunların üstesinden gelmenin önemli bir yolu olarak algıladıkları dönemlerde, modern bilgi tarzı olarak pozitivizm de önemli bir ilgi konusu olmaya başlamıştır. Nitekim Osmanlı entelektüelleri ve aydınları, Batıdaki pozitivistlerle hem kişisel dostluk ilişkilerini geliştirmişler hem de entelektüel bir bağ oluşturmaya çalışmışlardır. Örneğin Mustafa Reşit Paşa, Şinasi ve Mithat Paşa pozitivizmin Fransa’daki temsilcileriyle ilişki kurmuşlardır. 1853 yılında A. Comte, Sadrazam M. Reşit Paşa’ya bir mektup göndererek, Paşayı “pozitif din”e davet etmiştir. Comte, Mustafa Reşit Paşa’ya Osmanlı devletinin bütünlüğünü sağlamak için “Allah yerine insanlığı geçirerek, hedefe daha iyi ulaşılacağını” söylemektedir. Ayrıca, pozitivistler Osmanlı’nın parçalanmasına karşı çıkarak, Mithat Paşanın temsil ettiği iç politikayı desteklemişler ve Osmanlı’yı Rusya’nın iddialarına karşı korunması gereken bir ülke olarak düşünmüşlerdir (Korlaelçi, 1994: 25-43). Böylece pozitivizm, bir bilgi söylemi kadar bir siyasal söylem olarak da işlevselleşmiştir.

Yine Türkiye’de modernleşmenin Meşrutiyet yıllarında Beşir Fuat, Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik, H. Cahit Yalçın, Ahmet Rıza gibi aydınlar pozitivizmin derin etkisinde bulunmaktadır (Ülken, 1992: 148). Örneğin, Beşir Fuat materyalist bir pozitivist bilim yaklaşımını savunan Büchler’in “Madde ve Kuvvet”ini tercüme edip yayınlamış; Ahmet Şuayb “Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye”yi çıkarmış ve Ahmet Rıza da Comte’un sosyal statik ve sosyal dinamik kavramlarından ilham alarak siyasal pozitivizmin “düzen içinde ilerleme” ilkesini, Osmanlı’nın ünlü İttihat ve Terakki partisinin ilkelerinden biri yapmıştır. (Çelebi, 2001: 3). Beşir Fuat, 19. yüzyıl pozitivizmin etkisinde olan diğer önemli bir aydındır. Madde ve kuvvetin, doğayı oluşturan iki ana unsur olduğuna inanıyordu. Beşir Fuat ile beraber pozitivist etki (biyolo-

jik materyalizm olarak) Abdullah Cevdet başta olmak üzere, çoğu ittihatçı arasında yaygın bir düşünceydi. Artık insan hayatı, dinsel bakışlardan arındırılmış bir biçimde salt biyolojik süreçlerle anlatılıyordu. Toplumun geleneksel evren yaklaşımı terk edilerek, biyoloji kuramlarına dayalı pozitivist evren anlayışı benimseniyordu(Mardin, 1989: 45-50).

Meşrutiyet yıllarındaki modernleşme serüvenimizle beraber, aydınlarımız artık çeşitli sorunlarımıza “bilim ve fünun nokta-i nazarından” bakmaya başlamışlardır. Bu bakışta bilim, tartışılmaz üstün bir otorite olarak algılanmıştır. Örneğin 1908 meşrutiyet devrimini kutlayan tıbbiyeli öğrencilerin, “ulusun kurtuluşu bilimledir” bayraklarını taşımaları da bu arayışın çarpıcı bir göstergesidir (Hanioglu, 1984:183-192).

Türkiye’de sosyoloji çalışmaları, 1908 yılında çıkan Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye mecmuasıyla birlikte pozitivist bilgi yaklaşımının bir parçası olmaya başlamıştır. Nitekim Türkiye’deki modernleşmenin ilk sosyologu Ahmet Şuayb, pozitivist ve biyolojik evrimciliğin sosyolojideki öncüsü H. Spencer’in düşüncelerini Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası’nda aktarıyordu. Comte, Renan ve Mill gibi pozitivistlerin temel yaklaşımlarının felsefe aracılığıyla doğa bilimlerinin yöntemlerini tin bilimlerine uygulamak olduğunu belirtiyordu (Ülken, 1992: 152-153). Şuayb, pozitivistlere dayalı bir sosyoloji yaklaşımına yönelerek, içinde bulunulan toplumsal ve politik buhranın ancak “ilim zihniyeti” ile aşılabileceğini vurguluyordu (Ülken, 1992: 162). Türkiye’de sosyologlar, pozitivist bir bilgi dünyası inşa ederek çeşitli toplum sorunlarını tartışmaktalar ve bilimi pozitivism ile eş anlamlı olarak algılamaktadırlar (Güngör, 1990: 37). Nitekim Comte, Spencer ve Durkheim gibi pozitivist sosyologların toplum teorileri işlenerek; Osmanlı devletinin bunalımlarına bu kuramlardan çıkarılan bilgilerle çözümler üretilmeye çalışılmaktadır.

1913 yılında kurulan Türk Bilgi Cemiyeti, modernleşme tarihimizde pozitivismi benimseyen önemli bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemiyet, “deney ve gözleme dayalı pozitivist bilim kavramının önemini vurgulayan” tutumuyla bunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Türk sosyolojik pozitivismin kurucusu Ziya Gökalp’ın da bu kuruluşa üye olması (Çelebi, 2001, 20), ülkemizde pozitivist yaklaşımın modern dönem tartışmalarındaki etkinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Yine Gökalp’ın Necmettin Sadak ile birlikte hazırladıkları İctimaiyat dergisinde, Durkheim’in çeşitli makaleleri tercüme edilerek yayınlanmaktadır. Prens Sabahattin ise Demolins ve Play’dan etkilenerek bir Anglo-Sakson pozitivismi temsil etmektedir.

Osmanlının parçalanması ve yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurulması, Türkiye’de sosyologların modern toplum bilgisini kurgulama çabası yeni bir

heyecan ve çabayla sürmeye devam etmiştir. Modernleşmenin bilgisel boyutu, Cumhuriyet dönemi sosyoloji çalışmalarında daha derin ve daha etkin bir olgu olarak genişlemiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında geçerli olan modern bilgi paradigması, yeni devletin egemen bir bilim ideolojisi olarak yapılanmıştır. Bilim, Türk toplum sorunlarını tanımlayacak ve çözümler getirecek yegane yol olarak algılanmaktadır. Yeni bilim paradigması, bir bilgi etkinliği olduğu kadar yol gösterici bir hakikat olarak da düşünülmektedir. Bu nedenle bilim dışında aydınlatıcı bir aktör aramak Cumhuriyetin önderi M. Kemal Atatürk tarafından “gaflet”, “delalet” ve “cehalet” olarak tanımlanır (Sayılı, 19:1985).

Meşrutiyet yıllarının toplumsal ve politik koşullarında sosyologların geliştirdiği pozitivist bilim yaklaşımı, Cumhuriyetin modernleşme projesinde egemen bir bilim ideolojisi olarak gelişmektedir. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Necmettin Sadak, İ. Hakkı Baltacıoğlu, M. İzzet, Ali Kami, Mustafa Namık, Mehmet Saffet gibi sosyologlar Durkheim ve Comte yaklaşımlarının etkin olduğu bir “Fransız pozitivismi”ni işlemektedirler. Aşağıda tartışılacağı gibi, yazılan ders kitapları ve yayınlanan makaleler bunu göstermektedir.

2. SOSYOLOJİNİN TOPLUM YASALARINI KEŞFEDEN BİR BİLİM OLARAK TASARLANMASI

Türkiye’de sosyologlar, pozitivist bilim yaklaşımına uyumlu bir biçimde doğada olgulara hükmeden çeşitli bilimsel yasaların var olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre bu doğa yasaları, olayları genellik ve zorunluluk prensipleri doğrultusunda yönetirler ve bütün toplumsal durumlar için geçerlilikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, 1924 yılında liselerde ve öğretmen okullarında okutulmak üzere Mehmet İzzet tarafından Fransızca’dan tercüme edilen ilk sosyoloji ders kitabında, “tecrübeler bazı ahvale mütedairdirler (ilgilidirler), fakat ilmi kanunlar mümkün olan bütün ahval için muteberdir. Onlar hadiselerle “hakim”dirler, hadiseleri mutlaka bir umumiyet ve zaruret ile idare ederler” (Hess-Gleysse, 1924: 299) denmektedir.

Sosyologlara göre, doğa olayları arasında süreklilik taşıyan değişmeler içinde hiç değişmeyen ilişkiler bulunmaktadır. Bu değişmeyen ilişkiler “tabiat kanunları”dır. Bilimin bütün amacı, bu değişmez ilişkilerden meydana gelen doğa yasalarını arayıp bulmaktır (Sadak, 1937: 206). Toplumsal dünyanın doğasında da, olgular belli bir nedensellik ve düzenlilik ilişkisine dayalı olarak yürümektedir. Fizik gibi deneysel bilimlere benzer bir biçimde toplumsal doğanın içerdiği bu düzenlilik, bir toplumsal yasanın varlığına işaret eder. Sosyoloji, bu toplumsal yasaları tanıyarak çeşitli ilkelere ulaşır ve belli bir yöntem ortaya koyar. Bunların sonucunda da “müsbet bilim” olma niteliğini elde eder (Saffet, 1933: 19).

Sosyologlar, sosyolojinin çeşitli yasalara sahip olduğunu kanıtlamak amacıyla sosyoloji ile fizik ve kimya ile fizyoloji arasında çeşitli benzerlikler bulmaya çalışmışlardır. Örneğin Mustafa Suphi'nin Osmanlıcaya tercüme ettiği ilk sosyoloji kitabı olan “İlm-i İçtima Nedir?”e yazdığı önsözde, bu olguyu vurgulayan çarpıcı ifadeler bulunmaktadır.

Halbuki fizyoloji insanların vezai-i uzviyetleriyle (organların görevleriyle) nasıl meşgul ise “ilmi içtimai” de insanlardan mürekkep cemiyetin eşkal (şekil) ve tebayi (tabiatları) hayatlarıyla öylece meşgul ve alakadardırlar (Suphi, 1328: 3-5).

Ayrıca, Anglo-Sakson pozitivizmini temsil eden Prens Sabahattin, savunduğu “ilm-i içtima” bilim söyleminin, “fizik ve kimya kadar müsbet bir ilim halini” aldığından bahsetmektedir (Sabahattin, 1977: 328). Yine ona göre, doğa bilimlerinin 19. asırda gösterdiği olağanüstü gelişmeleri, bu bilimlerin deney ve gözlem yöntemlerine borçluyuz. İlm-i içtima da bu yöntemleri geliştiren fizik ve kimya kadar önemli bir bilimdir (Sabahattin, 1999: 10). Hatta erken Cumhuriyet döneminde Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde sosyoloji hocalığı yapan Mehmet Saffet, toplumda fizik yasalarının var olduğunu ileri sürerek, sosyolojik yaklaşımı doğa olaylarını inceleyen bilimlerin yaklaşımlarıyla özdeşleştirmenin en çarpıcı örneğini ortaya koymaktadır.

Bütün halk hareketleri, tevellüdat (doğuş), muhaceretler(göçler), tecemmular (birleşmeler-toplaşmalar) fiziki vakalardır. Cemiyette yapılan bütün ameli işler de fizikidir... Eğer bir halk enerjisi az ve fakir bir muhitte ise kesafeti (yoğunluğu) de o nispette az olur. Bir netice terrakkisi pek batidir. İş bölümü iptidai olur, sanayi inkişaf etmez, zeka parlamaz (Saffet, 1933: 135-136).

Toplumsal dünyanın doğasındaki sosyolojik yasalar, öncelikle topluluğa ait olayların sosyolojik nedenlerinde aranmalıdır. Sosyoloji biliminin varlığı da yine bu nedensellik ilişkisini bulmakla yakından ilgili bulunmaktadır. Sosyolog Ziya Gökalp, nedensellik temasını şöyle anlatmaktadır:

... “İçtimai muayyeniyet”(toplumsal eşitlik) umdesi (ilkesi) bir hakikat olarak kabul edilmedikçe, içtimai şe'niyetin (gerçekliğin) kanunlarını aramakla elde edilemez; ve bu yapılmadığı surette içtimaiyat ilmi tesessüs edemez. O halde milli hadiseleri içtimaiyat usulü ile tedkik etmek lazım olduğu gibi bu hadiselerin yakın sebeplerini de içtimai hadiseler arasında aramak muktezidir (gerekir) (Gökalp, 1977: 3-16).

Ancak Gökalp'e göre toplumsal dünyanın sosyolojik yasalarını keşfedebilmek için sosyologun nesnel bir tutum içinde olması gerekir. Bu bağlamda, bilimsel çalışmanın nesnel bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla sos-

yologun sadece pratik kaygılardan uzak durması yeterli değildir. Bununla beraber, içinde büyüyerek yetiştiği ve çeşitli duygular ile kendisine bağımlı bulunduğu toplumsal dünyanın da bilincinde olmalıdır. Kuşkusuz bunu yapmak zordur; ancak sosyologun görevi, kendi toplumuna karşı nesnel durabilmektir (Gökalp, 1977: 3-16).

Türkiye’de sosyologlara göre modern tarihsel dönem, pozitif düşünmenin egemen olduğu ve büyük endüstriyel girişimlerin gerçekleştiği bir dönemdir. Bu tarihsel dönemde doğa yasaları öğrenilmekte ve çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Saffet, 1933: 7). Bu tarihsel toplum aşamasında, eskiden olduğu gibi soyut akıl yürütme yöntemleri terk edilerek; doğa olgularına tecrübe ve deneyle yaklaşmak suretiyle doğa kanunları keşfedilmektedir (Gökalp, 1918: 49-50).

Türkiye’de sosyoloji, Cumhuriyetin kuruluş yılları boyunca Türk toplum sorunlarını çözmek amacıyla, toplumun içkin doğasında çeşitli toplumsal yasaların varolduğu yaklaşımını benimsemektedir. Bu çerçevede sosyoloji, söz konusu yasaları keşfeden nesnel bir bilimsel bilgi olarak düşünülmektedir. Böylece Türk modernleşmesi bağlamında sosyolojinin ileri sürdüğü görüşler, toplumsal doğanın yasaları ile eş kabul edilmekte ve bunların geçerliliği bilimselleşmektedir.

3. BİLİMİN TOPLUMU BİR HAKİKAT OLARAK YORUMLAMASI

Araştırdığımız tarihsel dönemde Türk sosyolojisinde bilim, bütün toplumsal sorunlarımıza rehberlik eden bir hakikat olarak düşünülmektedir. Bundan dolayı sosyoloji, bir bilgi olmanın ötesinde bir yaklaşım tarzı, bir yol, bir reçete ya da bir kurtuluş çaresi olarak kabul edilmektedir. Bu toplumsal kılavuzun ürettiği bilgiler, hakikati temsil ettiği için kendisine inanılması da zorunludur. Modern tarihsel dönemde, koyu bir maddiyatçılık karşısında insana yardım edebilecek yegane bilim olarak sosyoloji görülmektedir. Yeni ideolojinin inşasında yol gösterecek “en emin rehber içtimaiyat” olduğu ve moral değerlere dayalı ideolojiyi bilimsel düşüncelerle donatarak hareket etmenin yolunun sosyoloji araştırmalarından geçtiği söylenmektedir (Bonafos- Sadık, 1927: 8).

20. yüzyıl başındaki Türk sosyologları için bilim, insanı değiştirecek ve ona yaşadığı dünyanın anlamını ve yerini öğretecek bir yaşam tarzıdır. İnsana geçmişi hakkında bilgiler sunar. Geleceği için hazırlanma imkanları oluşturarak, bütün insanlığın düşünme tarzlarını köklü değişimlere uğratar (İzzet, 1927: 286).

Bilimin bir hakikatler dizisinden oluştuğu önermesi benimsendikten sonra, bu hakikatlere ulaşmanın yolu önem kazanmaktadır. Çünkü bilimsel hakikate ulaşmak ancak belli bir yöntemle mümkündür. Türkiye’de Liselerde ve Öğretmen Okulları’nda okutulan ilk sosyoloji ders kitabında, bu çerçevede bilimsel nesnellığe dikkat çekilir. Bilimsel hakikate ulaşabilmenin en önemli ölçütlerden biri olarak bilimsel nesnellik görülür. Bilim adamının, yöntemsel araştırmaların nesnellik ilkesine dayanarak hareket etmesi gerektiği ve ancak böylelikle her çeşit kişisel kaygılardan uzaklaşarak bilimsel hakikatlere ulaşabileceği belirtilir (Hess- Gleyse, 1924: 301).

Sosyoloji; fizik ve kimya bilimleri gibi bir doğa bilimi olarak düşünülerek, bu bilimlerde var olduğuna inanılan nesnellığın sosyoloji için de geçerli olduğu ileri sürülmektedir. Bir disiplinin bilim sayılabilmesi için, temelde nesnellik ve homojenliğe dayanması gerektiği ve sosyolojinin de yine bu iki özelliği içerdiği belirtilmektedir (Baltacıoğlu, 1939: 12). Bilimsel düşünce nesnel, rasyonel, uluslar arası, seküler ve gayri şahsi olarak algılanmaktadır. Bilimin amacının olgusal gerçekliği tanımak olmayıp, hakikati aramak olduğu ifade edilmektedir. Bu yaklaşımlar, eğitimci ve sosyolog Baltacıoğlu’nun metinlerine şöyle yansır:

İlmi düşünce objektif, hür, akli, milletler arası ve gayri şahsi düşüncedir. İlim realiteyi fayda bakımından değil tanımak, kanunlarını izah etmek, hakikati bulmak için inceler. İlim bütün bu hassalarıyla dini ve kolektif düşünceye karşı gelir... Sosyoloji incelemeleri, ilmi düşüncelerinde felsefi düşünceler gibi sosyete doğumlu olduğunu ve kadroların sosyete ile birlikte değiştiğini göstermiştir... İlmi tasavvurlar bir ferdin kendi başına icat edebileceği mahiyette mevzular değildir. Bunlar insanların kolektif bir travma (?) neticesinde, zamanla elde ettikleri tarihi tasavvurlardır (Baltacıoğlu, 1939: 237-238).

Sosyoloji toplumsal gerçekliğe dayanarak, nesnel gerçekliğin bilgisine ulaşan bir bilim olarak tasarlanmaktadır. Modern toplum algısına uyumlu bir biçimde, nesnel gerçeklik toplumsal gerçekliğe dönüşmektedir. Türkiye’de bu yıllarda (tek partili) okutulan bir sosyoloji ders kitabında toplum ve nesnel bilgi gerçekliği arasındaki ilişki şöyle betimlenmektedir:

Bilgiler cemiyetin bize mal ettiği bilgilerdir. Zihnimiz bu bilgiler sayesinde inkişaf eder. Tabiat ve eşya hakkındaki hikmetlerimizi ona göre veriyoruz. Bu bilgiler içtimai seviyemize, tahsilimize ve muhitimize göre değişebilir. Fenne, ilme, tecrübeye müstenid (dayandırılırsa) olursa hikmetlerimiz doğru olur (Kamı, 1928: 9).

Metinde toplum, bilgilerimizin kaynağı olarak gösterilmektedir. Bilincimizin bu bilgiler yardımıyla aydınlandığı belirtilmekte ve yine doğaya ait

yargılarımızın toplumdan aldığımız bilgilerle oluştuğu ileri sürülmektedir. Ayrıca, toplumdan kaynaklanan bilgilerimizin toplumsal koşullara ve toplumsal düzeyimize göre değişebileceğinden bahsedilmektedir. Sonuçta bilgilerimizin, pozitivist bilgi yaklaşımına uygun bir şekilde pozitif bilimlere, deneyimlere ve bilimsel bilgiye dayanmasıyla “hikmetlerimiz”in doğru olabileceği vurgulanmaktadır.

Hatta bireysel ve toplumsal kimliğimizin kurulmasında etkili olan değerlerin, yine toplum tarafından belirlendiği ileri sürülür. “Toplum imanının” bu değerlerin kurgulanmasında önemli bir rol üstlendiği anlatılır.

O halde bir kıymet hükmünün doğru olması, maddi bir vücut-u hariciye mutabakatıyla değil, içtimai bir vücut-u zihniye muvaffakiyetiyle kaimdir; yani bu hükmün medlülünü (kanıtını) eşyanın tabiatında değil, cemiyetin imanında aramak lazım gelir... Cemiyeti teşkil eden müesseseler iman-ı içtimaiye müstenit bir sürü kıymetlerin mecmuundan ibarettir. Bu kıymetler dini, ahlaki, hukuki, iktisadi, bedii (sanatsal), lisani bir takım sınıflara ayrılır. Bu kıymetlerin hiç birisi ne maddenin tabiatından, ne de ferdin fıtratından sadir olmuş değildir; hepsi cemiyetin imanından tevellüt (doğmuş) olmuş ve onun vicdanında yaşamaktadır (Gökalp, 1330:3-16).

Görüldüğü gibi Gökalp, toplumda kimliğimizi kurmaya yardım eden değerlerin doğru ya da yanlış olmasının ölçütünü, toplumun imanında aramamız gerektiğini belirtmektedir. Toplumdaki kurumlar, yine toplumun imanından doğan çeşitli değerlerin birleşmesinden meydana gelmektedir. Bu değerler ahlak, dil, hukuk, ekonomi gibi çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Ancak hiç biri bireysel ya da maddi doğadan kaynaklanmayıp, doğrudan doğruya toplumun imanından (hakikatinden) doğmaktadır. Böylece toplum hakikatleşerek ya da nesnel gerçekliğe dönüşerek, mutlak bir özne olarak yorumlanmaktadır.

4. BİLİMİN SEKÜLERLEŞMESİ: TOPLUM BİLGİSİNİN SOSYOLOJİ ARACILIĞIYLA SEKÜLERLEŞMESİ

İlk dönem Türk sosyolojisinde, toplum imgesi hakikat olarak geliştirilirken, toplum ile ilgili bilgiler de seküler bir tutum benimsenerek üretilmektedir. Hakikat olarak dinsel kategori yerine toplum kategorisi yerleştirilmeye çalışılmakta ve bilim olgusu da sosyoloji aracılığıyla seküler bir bakış açısıyla yorumlanmaktadır. Sosyologlar, benimsedikleri pozitivism yaklaşım aracılığıyla bilgiyi bütün dinsel özelliklerden arındırarak yorumlamaktadırlar. Toplum, nesnel dünyanın gözlemsel olgu alanlarından biri olarak algılanmakta ve her çeşit metafiziksel kaynaklardan arındırılarak tanımlanmaktadır.

Böylece toplum imgesi, kutsallıktan uzaklaşarak yeniden üretilmektedir. Bu sosyolojik tutum, sosyolojik pozitivizmin toplum algısıyla birebir örtüşen bir tasarımıdır. Sosyolojinin Cumhuriyetin oluşum yıllarında ürettiği bilim paradigmasında, dinsel olguya yönelen bu yaklaşım büyük ölçüde Cumhuriyet ideolojisinin benimsediği laiklik ilkesiyle uyumluluk taşımaktadır.

Türkiye’de sosyologların kimi okumalarında bilimsel düşünce, dinle taban tabana zıtlık ifade eder. Çünkü onlara göre bilimsel düşünce nesnel, rasyonel, evrensel ve gayri şahsi özellikler taşır. Bilimin temel amacı, doğa kanunlarını tanımak ve hakikati bulmaktır (Baltacıoğlu, 1939: 237). Böylelikle bilim, dinden bağımsız bir bilgi düzeni olarak tanımlanarak modern seküler bilgi paradigmasına uyumlu bir bakış açısı geliştirilir.

Bilim, dinden bağımsız bir kimliğe büründürülerek tarihsel bir perspektife yerleştirilir ve insanlık düşüncesinde evrensel bir ilkeye dönüştürülür. Tarihsel evrim içinde din, öncelikle ilk toplum aşamalarında belirleyici olan bir etkinlik olarak kabul edilir. Bu toplum biçimlerinde din, hem pratik insan ilişkilerinde hem de insanların düşünce dünyasında egemen bir olgu olarak algılanır. Ancak, çok daha sonraki toplumsal dönemlerde din ve bilimin bir birinden ayrışarak, bağımsız birer bilgi alanına dönüştükleri yaklaşımı kabul edilir (İzzet, 1928: 278).

İnsanlık tarihinde yaşanan bilimsel ilerleme süreci, bilimin bağımsızlığına yol açtığı gibi, kutsal evren anlayışının terk edilmesine ve bunun yerine pozitif bilgi yaklaşımının benimsenmesine de neden olmuştur. Din ve mistisizmden uzaklaşarak bilimsel bilgi ortaya çıkmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi sosyologlarından Sadak, bu yaklaşımı şöyle vurgulamaktadır:

*Bütün bu mefhumlar, yavaş yavaş, bu ilk dini ve mistik karakterlerinden sıyrıldıkça, ilmi bir değer kazanmışlardır. Sayı, zaman, mesafe, nevi ve cins mefhumları, ilk insanların düşünceleri gibi, eşyaya bağlı olmaktan çıktığı gibi, gizli ve sihri kudretlerini de bırakmışlardır. İlimde hakiki ilerleme, zihindeki bu düşünce kadrosu kutsi ve dini mahiyetinden sıyrıldığı zaman başlar. Bu suretle, evrenin sihri ve dini anlayış tarzı yerine, insanlık fikri yavaş yavaş **müsbet anlayış tarzını** (bold bana ait E.Y.) kabul etmiştir (Sadak, 1937: 209).*

Paragrafa göre, ilk toplum biçimlerinde dine dayalı bir evren anlayışı egemendi. Evrene ilişkin okumalar ve yorumlar dinsel bir bilgiye dayanmaktaydı. Metafiziksel bir evren bilgisi yürürlükte bulunmaktaydı. Ancak bilimsel alandaki ilerlemelerin getirdiği yeniliklerle birlikte insanların düşünce dünyası her çeşit kutsallık imgelerinden arınarak sekülerleşti. Düşünsel dünyamızın sekülerleşmesiyle beraber metafiziksel evren bilgisi, yerini pozitif bilgi yaklaşımına bıraktı.

Artık modern tarihsel dönemde, modern toplumların söz konusu pozitif bilgiye dayalı evren anlayışı, doğadaki somut olguların gözlemine ve bunlar arasındaki sebep sonuç ilişkisine dayalı olarak ortaya çıkan deneysel bilgiyle oluşur. Bilim, bir dönemin dinselliğe dayalı bilgi düzeninden koparak doğadaki olgulara dayalı gözlemsel ve deneysel bir bilgi düzenine geçmektedir. Artık Tanrı ve ulema kavramlarıyla yapılanan bilgi yerine, akıl ve gözlemsel araştırmalarla temellenen bir epistemik paradigma bulunmaktadır. Yine Sosyolog Sadak'ın yazdığı sosyoloji ders kitabında bu yaklaşım şöyle anlatılmaktadır:

Bir zamanlar insanların ilmi bilgileri, dünya ve hadiseler arasındaki sebep ve netice bağlılığını anlayış tarzları tamamen dini idi. Nasıl ki bütün büyük dinler evrenin oluşumunu kendilerine göre anlatmışlar. O devirlere kadar insanlar için ilim Allahın sözü idi. "Ulema", "kütübü ilmiye", "kisvei ilmiye", gibi sözler, bizde bütün ilmin dinden ibaret olduğu zamanları gösterir. Tabiat hadiselerinin müşahadesinden (gözlemlenmesinden), tecrübeden, doğan müsbet ilimlerin meydana çıkması için, her şeyden önce aklın, dini bağlardan kurtulması, hür düşüncenin günah olmaması lazım geliyordu (Sadak, 1937: 209).

Erken Cumhuriyet dönemi sosyologların ortaya koyduğu bu yaklaşımlar, sosyolojik pozitivizmin dinsel olaylara bakış geleneğine uygun düşmektedir. Bu geleneğe göre doğa her çeşit metafiziksel unsurdan arındırılarak bilimsel bilgiyle temellenir. Nitekim, sosyoloji metinlerinde yapılan tartışmalarda görülebildiği gibi dinsel bilgiden bilimsel bilgiye geçildiği vurgusu hakimdir. Dinsel bilgi, bilimsel bilginin ilerlemesiyle birlikte eski önemini kaybetmiştir. Artık doğanın araştırılması akıl ve gözlem aracılığıyla yapılmaktadır. Nesnel bilgiye, ancak bu yöntemsel yaklaşımlarla ulaşılabilir. Din, artık bu yeni epistemik gelişmeler karşısında sadece ahlaki bir etkinlik olarak durmaktadır.

5. BİLGİNİN İLERLEMESİ BAKIŞLA KURGULANMASI: MODERN TOPLUMA EVRİLMENİN BİLİMSELLEŞMESİ

Bilindiği gibi bütün pozitivist sosyologlar, bilgiyi belli bir evrim teorisıyla açıklamaktadır. Bilgi, tarihsel değişim sürecinde meydana gelen toplumsal ilerleme sonucu ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi Comte, üç hal yasasıyla bunu ortaya koyar. Bilginin insanlık tarihinde üç tarihsel toplum aşamasına eşlik ederek zihinsel dünyamız içinde ilerlediğini savunur. Ona göre, modern toplumsal dönem bilimsel bilginin ortaya çıktığı en üst aşamadır. Doğanın nesnelliği akıl, deney ve gözlemlerle araştırılarak bilimsel toplum yasalarına ulaşılır. Sosyoloji, bunu gerçekleştiren en yetkin toplum bilimidir (Comte, 1855: 1-4).

Erken Cumhuriyet dönemi sosyolojisinde de bu sosyolojik pozitivizmin evrimsel bilgi kuramı, çok yaygın bir yaklaşım olarak benimsenmektedir. Türk sosyolojisinin ana kaynağını oluşturan metinlerde terakki, tekamül, inkişaf, tereddi, inkılap, ilerleme gibi çeşitli kavramlar sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavramlar aracılığıyla, toplumların belli tarihsel değişim aşamalarından geçerek “toplumsal ilerleme” yasalarına sahip olduğu düşüncesi işlenmektedir.

Bütün dünya toplumlarının benzer bir biçimde , tarihsel süreç içinde ilerleme göstererek modern toplumsal aşamaya ulaştıkları, sosyologlarımız tarafından vurgulanan en önemli noktalardan biridir. Bu toplumsal ilerleme süreci, çok genel hatlarıyla “ilkel toplumlar” ve “modern toplumlar” gibi ikili bir sınıflamayla açıklanır. İlkel toplumlar geleneksel toplum kategorisine karşılık gelmektedir. Hem ilkçağ hem de ortaçağı kapsar. Türk toplumunun, modern öncesi dönemi olarak kabul edilir. Modern toplumlar ise, toplumların ilerlemesiyle ulaşılan en üst toplumsal aşamadır. Batı modernleşmesinin ürettiği yeni toplumsal imgedir. Erken Cumhuriyet dönemi sosyologların bütün amacı, bu yeni toplum imgesine uyumlu bir toplum tahayyülü yaratmaktır. Sosyoloji, bunun bilimsel temellerini geliştirecektir. Türkiye’de sosyoloji çalışmalarında geliştirilen toplumsal evrim kuramı, en çok böyle bir misyon içinde anlam bulabilecektir. Sosyolojik pozitivizmin bilinen ilerlemeci yaklaşımı, bu çerçevede işlevselleşerek önem kazanacaktır. Türk toplum imgesi, ilerleme yaklaşımı aracılığıyla dünya toplumlarının gelişim seyrine yerleştirilerek onlara eşit bir toplum tasarımı olacaktır.

Cumhuriyet dönemi eğitim çalışmalarında önemli roller üstlenen ve sosyoloji ders kitabı da yazan eğitimci ve sosyolog Baltacıoğlu, Comte’nin üç hal yasası’ndan esinlenerek sosyolojik evrim yaklaşımını örnekleyen önemli görüşler sunmaktadır. Baltacıoğlu, bilginin üç evrim aşamasından geçtiği ve en üst aşamada pozitif bilime ulaşıldığını ileri sürer. Ona göre, bilginin ilerlemesinde her bir aşama bir bilgi düşüncesine/ zihniyetine karşılık gelmektedir.

Birinci aşama mistik zihniyet aşamasıdır ve ilkel bir düşünce biçimini temsil eder. Rasyonaliteden uzak, tecrübeye dayanmayan ve “müspet tecrübeden çıkmayan” bir düşüncedir. Doğadaki olgular, doğaüstü mistik güçlerle yorumlanmaktadır. Doğayı yönlendiren düşünceler, dinsel düşüncelerdir. İkinci aşama skolastik zihniyet aşamasıdır ve bu aşamada geçerli olan bilgi tarzı iman ile akıllı birleştiren bir bilgi tarzıdır. Üçüncü aşama ise rasyonel zihniyet aşamasıdır. Bu düşünce düzeyi, bütün tarihsel evrimin birikimlerine dayalı bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Bilimsel düşünce, rasyonel zihniyet aşamasının bir ürünüdür (Baltacıoğlu, 1939: 243-253).

Görüldüğü gibi bilgi, evrimsel sürecin bir ürünü olarak yorumlanmaktadır. Bilginin toplumların tarih içinde yaptıkları evrimsel yolculuk sonucu mistik, teolojik ve rasyonel düşünce biçimlerinden geçerek elde edildiği düşünülmektedir. Her bir toplumsal dönemin, bir bilgi tarzı ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir. İlkel toplumlarda “mistik zihniyet”i temsil eden ve irrasyoneliteye dayalı sihri bilgi; ortaçağ toplumlarında “teolojik zihniyete” dayalı dinsel bilgi; modern toplumlarda da “rasyonel zihniyete” dayalı bağımsız, rasyonel, kolektif bir bilgiden söz edilmektedir. Böylece modern dönemde sihirden, dinden ve mistisizmden uzaklaşıldığı belirtilmektedir (Baltacıoğlu, 1939: 257-258).

Toplumsal ilerleme konusunda Ziya Gökalp’in de dönemin düşünce hayatına yön veren görüşleri bulunmaktadır. Ona göre toplumlar, tarihsel evrim içinde ilkel aşamadan geçerek ulus aşamasına ulaşırlar. İlkel toplumlarda topluma yön veren temel olgu klandır. Klan dinsel bir nitelik taşımakta ve kolektif bir atalar bilinci içermektedir. Bu toplumlarda ne kamusal hukuk ne de bireysel hukuk vardır. Klanlar birleşerek kabileleri, kabileler birleşerek aşiretleri, onlar da birleşerek konfederasyonu meydana getirirler (Gökalp,1977: 3-16).

Ulus toplumları, modern toplumların bir tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Gökalp’e göre uluslar yazı, edebiyat ve tarih gibi kurumlaşmalar sonucu ortaya çıkmışlardır. Kamu ve özel hukuk oluşmuştur. Ayrıca, ulus toplumlarında uzmanlaşma ve iş bölümünün gelişmesiyle birlikte bunları yürüten kurumlar teşekkül etmiştir. Uluslar da kendi içlerinde çeşitli aşamalardan geçerek ilerleme gösterirler. Bunlar içinde kültürel uluslar , modern uluslara karşılık gelen en ilerici aşamayı temsil ederler. Bu uluslar, uluslar arası medeniyetin kurumlarına katılarak varlıklarına devam ederler (Gökalp, 1977: 1-16).

Ulus topluma ulaşmayı vurgulayan sosyolojik evrim yaklaşımı, A. Şuayb tarafından da benimsenmektedir. Ona göre tarihsel yürüyüş içinde atalarımız, önce vahşetten barbarlığa ulaştılar ve daha sonra da ulusal toplumu meydana getirdiler. Bütün bu toplumsal aşamalar, evrim yasaları sayesinde oluşmaktadır.

Vahşetten barbarlığa geçen ilk ecdadımızın meslek-i içtimaileri kandan-u tekamül sayesinde duçar-ı tadil(değişmeye yüz tutmuş) olmuş ve bir çok kabail-i (kabileler) zarureti aklamaya veya icabat-ı harbiye (savaş gerekliliği) ile birleşerek millet denilen kitle hasıl olmuştur (Şuayb, 1325: 54-71).

Bu yaklaşımları ileri süren sosyologlar; Türk modernleşmesinin sosyolojik meşruiyetini yaratan modern toplum imgesinin bilgi paradigmasını,

geliştirdikleri ulus toplum yaklaşımıyla pekiştirmektedirler. Batı toplumlarının modern dünyasına eşit imkanlarla katılmanın arayışı içerisinde oldukları. Sosyologlar, uluslar arası uygarlıkta yer almanın, toplumsal ilerleme biçiminde varolan sosyolojik kanunların bir zorunluluğu olarak göstererek görüşlerini bilimselleştirmektedirler. Başka bir ifadeyle, Türk toplumunun Batı uygarlığında yer alması ve yine Batı toplum tasarımına katılması toplumların evrensel sosyolojik kanunlarının kaçınılmaz bir sonucu olarak algılanmaktadır. Bilginin toplumsal ilerleme içinde gelişerek ortaya çıkması, bunu kanıtlayan bir sosyolojik ilke olarak düşünülmektedir.

Ayrıca, bu evrimci sosyoloji yaklaşımlarının geliştirdiği bütün toplum sınıflamaları, iki ana toplum biçimine işaret etmektedir. Birincisi ilkel toplum, ikincisi modern toplum. İlkel toplum, insanlığın vahşilik, basitlik, eşitsizlik gibi olumsuzluklarını içermektedir. Bu toplum biçiminin din ve sihre dayalı bir bilgi düzeniyle doğayı yorumladığı düşünülmektedir. Bu bilgi, temelde dinsel ve mistik özellikler taşıyan ve bundan dolayı irrasyonel boyuta sahip olan bir bilgi yaklaşımıdır. İkinci tip toplumlar, tarihsel ilerlemenin bir ürünü olarak insanlığın zengin birikimlerini yansıtırlar. Gelişmiş, farklılaşmış ve üst toplumsal aşamayı temsil eder duruma gelmişlerdir. Bilim din ve mistisizmden ayrışarak, her çeşit metafiziksel unsurlardan uzaklaşmıştır. İnsan deneyim ve gözlemlerine dayanan, rasyonel bir düzenleme içeriğine sahiptir. Toplum bilgisi, doğa yasalarının evrensel ve nesnel özelliklerine benzer bir biçimde, toplumun evrensel ve nesnel kurallarına dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu toplumlar modern toplumlardır.

Kuşkusuz erken Cumhuriyet dönemi sosyologlarının yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne önerdikleri toplum biçimi de söz konusu modern toplum olacaktır. Bu toplumun dayanacağı bilgi de evrimsel süreçle birlikte kazanılan evrensel, nesnel, deneysel ve seküler olduğu düşünülen modern sosyolojik bilgidir. Yani sosyolojik pozitivizm. Türk toplumunun da ilkel toplum biçiminden modern topluma geçtiği inancı, sosyoloji aracılığıyla bilimsel bir kimliğe kavuşacaktır. Ayrıca batılılaşmamızın/ modernleşmemizin, toplumların yaşadığı evrimin kaçınılmaz bir sonucu olduğuna da gönderme yapılacaktır.

6. BİLGİNİN BİR DÜZENLEME VE BÜTÜNLEŞME AYGITI OLARAK İŞLEVSELLEŞMESİ

Türkiye'de sosyoloji, sosyolojik pozitivizmin bilgiyi bir düzenleme ve bütünleştirme aracı olarak algılama geleneğine bağlı olarak hareket etmektedir. Sosyoloji, ülkemizde çeşitli toplumsal sorunlar üzerinde ürettiği bilgilerle hem bu sorunları düzenlemek hem de bu bilgiler aracılığıyla ortak bir toplum imgesi yaratmak gibi bir amaç taşımaktadır. Kuşkusuz sosyolojik

bilginin bu “bütünleştirici” ve “düzenleyici” misyonu, Türk toplumunun içinde bulunduğu tarihsel koşullarla yakından ilgilidir.

Erken Cumhuriyet dönemi sosyologları, hem ürettikleri sosyolojik bilgi aracılığıyla hem de içinde buldukları ilişkiler bağlamı çerçevesinde sosyolojiye “düzenleme” ve “bütünleştirme” misyonunu vermektedirler. Bu çerçevede sosyolojik bilgi, toplumsal ve politik modernleşmeyi “düzen içinde ilerleme” perspektifiyle gerçekleştirerek, siyasal pozitivist (siyaseti nesnel, evrimsel ve seküler bir bakışla yorumlayan) bir yaklaşım benimsemektedir. Böylece, yeni Cumhuriyet ideolojisi çeşitli parçalanma ve istikrarsızlaştırma tehditlerine karşı sosyolojik bilgi paradigmasıyla kendisini savunma (entelektüel ve ideolojik olarak) imkanını elde etmektedir. Nitekim, sosyologlarımız ulus toplum yaklaşımı etrafında homojen bir toplum perspektifi geliştirmektedirler. Bu perspektif, “epistemik açıdan, bilgiyi egemen olmak için, düzene koymak için isteyen pozitivist tavrın” (Çelebi- Kızılcılık, 2002: 112) bir yansımasıdır.

Yinelemekte yarar var. Sosyolojik bilgi, Türkiye’de sosyologlar tarafından toplumunun yaşadığı modernleşme sürecine uygun bir anlam çerçevesine yerleştirilerek bir düzenleme ve bütünleştirme epistemolojisine dönüştürülür. Bilginin belli egemenlik ilişkilerinin ürünü olarak ortaya çıkmasına (Tuna, 1993: 108) paralel olarak, sosyolojik bilgi de Türk modernleşmesinin yeni egemenlik ilişkilerine katkıda bulunmak üzere işlevselleşir. Yeni devletin seçkinleri, modern Batı toplum modelini ülkemiz için en önemli çıkış yolu olarak görmektedirler. Sosyoloji de bunun bilimsel gerekçelerini, nedenlerini ve anlamlarını sağlayan önemli bir bilimdir. Bir bilim kadar, bir perspektif ve bir bakış tarzıdır. Aşağıda sosyologlarımızın konuyla ilgili ileri sürdükleri görüşler, bu bağlamda önemli gerekçelerdir.

Türk sosyolojisi daha ilk ortaya çıkış yıllarından itibaren toplumsal değişmeyi yönlendirmek üzere çeşitli bilgileri üreten bir bilim olarak düşünülmüştür. “Düzen içinde değişme” perspektifine uyumlu olarak sosyoloji bilimi hem inkılapçı hem de muhafazakar bir bilgi sistemi olarak tanımlanmıştır. Örneğin Ahmet Şuayb’a göre sosyolojinin gelecekte daha mükemmel bir toplum biçimini kurulabilmesi için öncelikle inkılapçı bir boyut taşıması gerekiyor. Ancak öte yandan, toplumsal düzenin istikrarını koruyabilmesi amacıyla da sosyolojinin muhafazakar olması önemli. Bu çerçevede toplumsal gelenekler aşamalı olarak değişmeli ve yenilenmelidir. Ulusun vahşetten kurtulup uygarlaşarak ilerleyebilmesi için, bu değişim zorunludur. Ancak bu ilerlemeci toplumsal değişimin belli bir kararlılık ve süreklilik içinde yürütülmesi gerekir (Şuayb, 1325 / 1909: 54-71).

Toplum sorunlarımızın çeşitli reform projeleriyle çözülebilmesi için, öncelikle bu sorunların sosyoloji bilimi aracılığıyla tanımlanması gerektiği vurgulanır: “Bir cemiyetin ve kuva-i umumiyesini ıslah edebilmek için ise evvela o cemiyetin teşekkül-i içtimaisini tanımalı(Prens Sabahattin, 1999: 16). Bu bağlamda İlm-i içtima yaklaşımı, bir sosyoloji söylemi olarak yapılandırılarak sorunlarımıza çözümler getiren bir politik toplumsal proje olarak önerilmektedir. Nitekim Prens Sabahattin’e göre Türk toplumu çeşitli sorunlarla yaşamaktadır. Öncelikle bu sorunların nesnel bir bakış açısıyla analiz edilerek tanımlanması gerekmektedir. Bunu yapabilecek yaklaşım ilm-i içtima’dır. İlm-i içtima, olgular arasındaki ilişkileri kavrayarak kanunlar keşfedecek ve bu kanunlar aracılığıyla geleceğin çıkış yolunu gösterecektir. Böylece, bir sosyoloji yaklaşımı olarak ilm-i içtima, keşfettiği düşünülen çeşitli kanunlarla toplumsal düzene bir çıkış yolu olarak önerilecektir (Prens Sabahattin, 1999: 10).

A. Şuayb ve Prens Sabahattin ile beraber II. Meşrutiyetten itibaren başlayan toplumsal hayatı düzenleme arayışları, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da devam etmektedir. Bu dönemde sosyoloji, hem düzenleyici bir bilim olarak algılanır hem de yönlendirici bir bilim. Toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik bir araç bilim olarak işlevselleşir. Fizik biliminin makineleri yöneten kanunlarına benzer bir biçimde, sosyolojinin de toplumsal hayatı düzenlemeye yaraması gerektiğinden bahsedilir. İşte bunu yansıtan en çarpıcı metinlerden biri:

Bilim ne bir gösteriş ne de bir lüks işidir. Bilim hayat için, ulus içindir. Fizik bir bilimdir; makine yapmaya, fizik kanunları yöneltmeye yarar. Psikoloji bir bilimdir; insan ruhunu yöneltmeye, mesela delileri iyileştirmeye yarar. Sosyoloji de bir bilimdir; topluluk hayatını düzeltmeye yaramalıdır. Eğer bilimler ve felsefeler bu görevleri yapamıyorlarsa ya bu bilimlerin oluşlarında ya bilimlerini yapanların kafalarında bir bozukluk var demektir. Gerçeği yöneltmeye yaramayan, yalnız kitapta, sözde kalan bir bilim sosyete için korkunç bir şeydir...Üniversiteler ulus hayatını bilim ile yöneltme yerleridir (Baltacıoğlu, 1945: 90).

Yüzyılın başındaki Türk sosyologları, sosyolojik bilgi paradigmasına düzenleme yanında bir de bütünleştirme misyonunu vermektedirler. Burada bilgi, bir bütünleştirme aracıdır. Öncelikle bilimsel yöntemin tekliği ve nesnelliği, bütünleşme düşüncesini yaratan en önemli unsurlar olarak görülmektedir. Bu bilimsel yaklaşımı taşıyan bilim adamlarının, bilimlerin farklı uzmanlık alanlarına rağmen “aynı hakikat, bitarafılık ve objektiflik saygısı” içinde olacakları savunulmaktadır. Yöntemsel birlikteliğin, düşünme tarzla-

rında da ortak bir bakış açısı geliştireceği ileri sürülmektedir (Baltacıoğlu, 1939: 262).

Erken Cumhuriyet dönemi sosyoloji metinlerine göre bilim, ortak bir gerçekliğe / hakikate sahip bulunmaktadır. Bu nedenle birliği sağlayan önemli bir olgudur. Bilim, günümüz insan yaşamında ruhsal ve düşünsel birliği gerçekleştirme de önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Şimdiki beşeriyette manevi vahdetin teşkiline ilmin büyük bir hizmette bulunduğu da tasdik edilmelidir. Zira ilmin hakikatleri kırık, ihtisasları fertleri birbirinden ayırıcı olsa bile emirleri birdir; hakikat heyecanı aynıdır. Bir riyaziyeci, bir hayvanat alimi veya hatta bir müverrih (tarihçi) aynı tarzda anlarlar, vakalara aynı surette hürmetkardır, akli delilleri onları aynı tarzda elzem eyer...her alim hatta ilmi nokta-i nazariyle (bilimsel bakış açısıyla) istisrası peyda eylemiş olan her medeni adım kainat hadiselerine karşı aynı bakışa maliktir (İzzet, 1928: 286).

Türkiye’de sosyolojinin paradigması (ders kitapları, makaleler ve kitaplarla geliştirilen perspektif) , bilimsel bilginin nesnel bir hakikat olduğu ve ortak bir tekil yöntem içerdiği anlayışını benimsemektedir. Bu özellikler nedeniyle bilim, bilim adamları arasında ortak bir düşünme tarzı inşa etmektedir (Kuhn, 1982: 162). Toplumdaki bireylere sunduğu nesnel bilgiler aracılığıyla toplumsal bütünleşmeyi kolaylaştırır. Bilimsel bütünleşme, bütün bilgi yöntemlerinin ortak bir bilimsel yönetime dayanması ve bu yöntemle elde edilen nesnel bilgilerin herkes için aynı doğrular taşımasından kaynaklanmaktadır. Sosyolojinin fizik ve kimya gibi doğa bilimleriyle aynı bilgi yöntemlerini paylaştıkları düşünülmektedir. Doğa tektir, doğanın açıklanması da tekil bir yönetime dayanır. Sosyoloji de diğer bilimlerle beraber aynı yöntemi kullanmaktadır. Bütün bu tekil doğa ve tekil bilimsel yöntem, tekil bir bilim anlayışına göndermede bulunmaktadır. Bütünleşme, bu sosyolojik pozitivizmin tekil bilim ideolojisinden yararlanılarak kurgulanılmaya çalışılmaktadır.

SONUÇ

Erken Cumhuriyet dönemi Türk sosyolojisinin geliştirdiği sosyolojik bilim paradigması, belli bir tarihsel ve politik bağlam içinde mayalanmaktadır. Bu tarihsel bağlam, Osmanlı devletinin yıkılışı ve Cumhuriyetin kuruluşu olarak tanımlanabilir. Bu tarihsel dönemin politik arayışları, sosyolojik bilginin üretilmesinde ve inşa edilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, sosyolojik bilgi bir bütünleşme ve düzenleme çabası olarak anlam kazanmaktadır. Parçalanma, çözülme ve yeniden bağımsızlığını kazanarak

yeni bir politik ve toplumsal iradenin kurulması, sosyoloji biliminin pozitivist bilgi anlayışıyla bilimsellik kazanmaktadır. Sosyoloji, aydınlar ve sosyologlar tarafından toplumsal değişimin kurallarını bilen bir bilgi alanı olarak algılanıp, bu bilgi aracılığıyla değişime yön verilmek istenmektedir.

Sosyolojik bilgi, modern toplum inşasının doğru bilgisi olarak algılanmaktadır. Sosyolojik bilginin hakikat olması; nesnel yöntemlerle elde edilmesi, tecrübe ve gözleme dayanması, seküler özellikler taşıması ve evrimsel bir süreç ile beraber ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Burada sosyoloji, pozitif doğa bilimleri olan biyoloji, fizik ve kimyanın yöntemlerinden ilham alarak toplumsal doğanın kanunlarını keşfetmektedir. Keşfedilen bu kanunlar aracılığıyla, modern toplumsal değişime yön verilmek istenmektedir. Ayrıca bu bilgi, ders kitapları aracılığıyla yeni modern Türk bireyinin kolektif hafızasını kurmayı amaçlamaktadır. Bireylere yeni toplumsal kimliğin bilgi parametrelerini sunmaktadır.

Erken dönem Türkiye sosyologları olarak A. Şuayb, Prens Sabahattin, Ziya Gökalp, M. İzzet, N. Sadak, İ.H. Baltacıoğlu, A. Kami gibi isimler karışımıza çıkmaktadır. Bu sosyologların farklı sosyolojik yaklaşımları olsa da modern toplum bilgisini inşa etmedeki yaklaşımları önemli ölçüde ortaktır. Hepsi de bilgi konusunda Fransız aydınlanma geleneğinin doğa bilimlerinin yöntem ve bakışıyla toplumsal olguları yorumlama anlayışından etkilenmektedirler. Sosyolojiyi, fizik ve kimya gibi pozitif bilimler olarak tasarlamaktadırlar.

SUMMARY

This paper comprises a discussion of different sociological works produced between 1908 and 1945 in Turkey with special focus on sociological positivism. The sociological works were written by A. Şuayb, Prens Sabahattin, Z. Gökalp, M. İzzet, N. Sadak, İ. H. Baltacıoğlu and A. Kami. In the historical conditions prevailing during the period, sociology served to build a new scientific approach to knowledge as proper for the new government. Turkish sociology developed this paradigm of science and made acclamations in this perspective. In other words, Turkish sociologists presented a project of knowledge under the conception of new republic ideology. As a result of this attempt, sociology interpreted knowledge as secular, progressive, objective, natural, universal. After such an interpretation, the questions of order and solidarity need to be solved by sociological knowledge. Thus, sociological knowledge perceived a certain way of solidarity and order. On the other hand, the Turkish elite wanted a modern society, like Western ones. Sociological positivism in Turkey has served this purpose.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, H. (1995) “Pozitivizm”, iç. **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 541-571.
- BALTACIOĞLU, İ. H. (1939) **Sosyoloji**, İstanbul.
- BALTACIOĞLU, İ. H. (1945) **Batıya Doğru**, İstanbul.
- BONAFOS, M.- SADAK, N. (1927) **İçtimaiyat**, İstanbul: Devlet Matbaası.
- COMTE, A. (1855) “Introduction to Positive Philosophy” in **Positive Philosophy Of Auguste Comte** Vol.1, <http://www.amazon.com/exec/obidos/redirect>.
- COMTE, A. (2002) **Pozitif Felsefe Kursları**, (çev: Erkan Ataçay), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- GADAMER, H-G. (1990) “Tarih Bilinci Sorunu”, iç. **Toplumbilimlerinde Yorumcu Yaklaşım**, (çev: Taha Parla), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları s.79-106.
- GADAMER, H-G. (2002) ”Metin ve Yorum”, iç. **Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler**, (çev. Ve der: Hüsametin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları, s.284-381.
- ÇELEBİ, N.- KIZGINÇELİK, S. (2002) “İstanbulda Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, Güz 2002, s. 105-121.
- ÇELEBİ, N. (2001) “Sosyoloji: Geçmişten Geleceğe”, iç. **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, Ankara: Anı yayıncılık, s.7-12.
- ÇELEBİ, N.(2001) “Sosyolojinin Türkiye’deki Kurumsallaşması”, iç. **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, Ankara: Anı yayıncılık, s.20-28.
- DURKHEIM, E. (1985) **Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları**, çev: Cemal B. Akal, İstanbul: BSF Yayınları.
- GİDDENS, A. (1996) “Auguste and Positivism”, in **In Defence of Sociology**, Oxford: Polity Press, pp. 154-161.
- GÖKALP, Z. (1977) “Bir Kavmin Tedkikinde Takip Olunacak Usul” iç. **Makaleler III**, (Haz: M. Orhan Durusoy), Ankara: Kültür Bak. Yayınları.
- GÜNGÖR, E. (1990) **Dünden Bugüne Türkiyede Sosyal İlimler**, İstanbul: Ötüken Yayınları, s.36-53.

- HALFPENNY, P. (1982) **Positivism and Sociology**, London.
- HANİOĞLU, Ş. (1984) “Osmanlı Aydını Ve Bilim”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 27, Güz 1984, İstanbul, s. 183-193.
- HESS, A.- GIEYSSE, A. (1924) **İçtimaiyat Dersleri**, (Çev: Mehmet İzzet), İstanbul: Matbai Amire.
- KAMİ, A. (1928) **İçtimaiyat**, İstanbul.
- KEAT, R.- URRY, J. (1994) **Bilim Olarak Sosyal Teori**, (çev: Nilgün Çelebi), Ankara: İmge Kitabevi.
- KIZILÇELİK, S. (1996) **Pozitivizm ve Eleştiricileri**, İzmir: Saray Kitabevleri.
- KORLAELÇİ, M. (1994) “Bazı Tanzimatçıların Pozitivistlerle İlişkisi”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.25-43.
- KUHN, T. (1982) **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık
- İZZET, M. (1928) **Yeni İçtimaiyat Dersleri**, İstanbul: Devlet Matbaası.
- JONES, S. S. (2001) **Durkheim Reconsidered**, London: Polity.
- MARDİN, Ş. (1989) **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MURPHY, W.J. (2000) **Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri**, (Çev: Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- EGE, N.N. (1977) **Prens Sabahattin: Hayatı ve İlmi Müdafaaları**, İstanbul.
- PRENS SEBAHATTİN (1999) **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzahlar**, (Çeviri yazı: Fahri Unan), Ankara: Ayrac Yayınevi.
- SADAK, N. (1937) **Sosyoloji**, İstanbul: Devlet Basımevi.
- SAFFET, M. (1933) **Muasır Avrupa İçtimaiyatı**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- SAYILI, A. (1985) “Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk”, **Erdem Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Ankara, ss.11-24
- SEZER, B. (1988-1989) “Türk Sosyologları ve Eserleri I”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı:1, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- SUPHİ, M. (1328) “İfade”, iç. **İlmi İctima Nedir?**, Dersaadet: A. Hilmi Kütüphanesi, s.1-5.
- ŞUAYB, A. (1325) “Devlet ve Cemiyet”, **Ulumu İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**, Cilt:1, s.54-71.
- SWİNGEWOOD (1991) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, (Çev: Osman Akınhay), Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.
- TUNA, K. (1993) **Batılı Bilginin Eleştirisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÜLKEN, H. (1992) **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları.